

„POSAO MILOŠIANSKO-GAJANSKI“ pred gradskim magistratom

Pavel Suyer

Burna »Četrdesetosma« donijela je neugodnosti i Milošu Obrenoviću: pod konac mjeseca svibnja 1848 bio je pritvoren u Zagrebu, i to po nalogu Ljudevita Gaja.

Ova afera pobudila je živo interesovanje kod kasnijih povjesničara. Koncem XIX. i u prvim decenijama XX. st. dosta se o njoj pisalo, a objelodanilo se i dosta dokumentarnog materijala.¹

I.

Miloš Obrenović, bivši knez Srbije, koji je 1839 bio svrgnut s prijestolja i poslije toga živio uglavnom u Beču i njegovu predgradu Hietzing, iznenada je 21. svibnja 1848 doputovao u Zagreb.

Pravi motiv njegova puta nije poznat. Miloš sam tvrdi, da su ga Gaj i grof Albert Nugent pozvali, da posjeti Zagreb. U Hrvatskoj se naprotiv pronio glas, da Miloš namjerava prijeći iz Hrvatske u Bosnu, dići tamošnje stanovništvo na ustanak, te s pomoću njega i nekih svojih pristaša u Kneževini opet prigrabiti vlast u Srbiji. Pričalo se također, da je za taj pothvat osigurao pomoć i pristanak mađarskih ministara Báltthyány-ja i Eszterházy-ja, a da je za uzvrat ostavio Mađarima slobodne ruke u krajevima sjeverno od Save i Dunava. Sve se to samo šaputalo i nagadalo, pravih dokaza nema ni za jednu od tih verzija, iako su još prije Miloševa dolaska u Zagreb Ambroz Vranicani i Milivoje Petrović-Blaznavac, koji se nalazio u kneževoj pratnji, izvijestili Gaja o tima tobožnjim pregovorima s Mađarima.

Vrlo vjerojatna je dakle hipoteza, da je Gaj — na poticaj iz Beograda, a s pomoću Blaznavca — namamio Miloša u Zagreb u namjeri, da ga tamo uhapsi

¹ D. Miličević, Knez Miloš priča o sebi, Spomenik SAN XXI, Beograd 1895.
R. Vesnić, Knez Miloš u Ljubljani, Delo I, Beograd 1894.
V. Deželić, Pisma pisana Dru Ljudevitu Gaju i neki njegovi sastavci 1826—1850, Građa JA IX, Zagreb 1909.
V. Deželić, Dr. Ljudevit Gaj, Zagreb 1910.
Đ. Šurmin, Knez Miloš u Zagrebu 1848, Spomenik SAN LIV, Zagreb 1922 (sav materijal istražnog odbora).
F. Šišić, Knez Miloš u Zagrebu 1848, Jugosl. Njiva Zagreb 1924 (neobjelodanjeni kraj u arhivu Jugosl. akad. u Zagrebu).
A. Ivić, Arhivska građa o jugoslovenskim književnim i kulturnim radnicima II—IV, Zbornik IJK SAN, Beograd 1931—1935.
A. Barac, Slom Ljudevita Gaja, zbornik Ostvarenja, Zagreb 1947 (usp. ocjenu J. Šidaka u HZ I, 1948, 252—253).
J. bar. Neustaedter, Le ban Jellačić et les evenements en Croatie depuis l'an 1848, I, Inst. Fran., Zagreb 1940.

i time učini neopasnim, ne samo za Aleksandra Karađorđevića u Beogradu, nego također za napore Hrvata, da se najzad, u suradnji sa Srbima iz Vojvodine, oslobode mađarskog jarma.

Za bolje razumijevanje Miloševe afere treba dodati, da je Gaj Miloša zapravo samo površno poznavao. Upoznali su se osobno u Beču u jeseni 1847, kojom je prilikom Miloš poklonio Gaju 1.000 for. kao nagradu za pisanje njegovih novina u narodnom pravcu. Gaj je u proljeće 1848, prigodom svog boravka u Beču s hrvatskom deputacijom, ponovo posjetio Miloša i zamolio ga, da mu dá 1.000 dukata za narodnu stvar, no Miloš nije toj molbi udovoljio. Veze između Gaja i Miloša bile su dakle površne. S knezom Aleksandrom Karađorđevićem, naprotiv, Gaj je, poslije svoga dugog putovanja po Srbiji tokom travnja i svibnja 1846, podržavao vrlo uske i trajne veze.

Blaznavac, koji je doputovao u Zagreb zajedno s knezom Milošem, javio je Gaju još iste večeri, da je knez prispio u Zagreb.

Gaj je o dolasku Miloša smjesta obavijestio Jelačića, a dva sata nakon njegova dolaska posjetili su Miloša, po nalogu Gaja, u »Lovačkom rogu«, gdje je odsjeo, gradski sudac Ivan Kamauf i gradski fiskus (pučnik) Tomo Cuculić. Oni su u ime bana zamolili Miloša, da odmah napusti Zagreb. Miloš se vrlo začudio tome zahtjevu, ali je obećao, da će sutradan u šest sati ujutro otputovati. Tokom noći postavljena je pred »Lovačkim rogom« straža, sastavljena od vojnika i narodnih stražara, tako da su se Miloš i njegova pratnja nalazili stvarno pod pritvorom.

Da li je Miloš pozvao zatim Gaja k sebi, ili je Gaj prvi put po vlastitoj inicijativi posjetio Miloša, nije jasno; Gaj tvrdi prvo, a Miloš drugo. Prema kasnijem iskazu Kamaufa, u toku istrage o Miloševoj aferi, vlasnik je »Lovačkog roga« pripovijedao Kamaufu, da su odmah nakon kneževa dolaska u Zagreb posjetili Miloša Gaj i Dragojlo Kušlan, te da su se s njime zadržali u duljem razgovoru. Gaj opet tvrdi, da ga je tek sutradan Miloš dao pozvati k sebi. Bilo kako bilo, svakako stoji, da je Gaj uhapšenog Miloša više puta posjetio, te da je od njega u više navrata primio veće iznose novca. Gaj je bito poslije Jelačića najutjecajnija osoba u Hrvatskoj: bio je neke vrste ministar nutarnjih i vanjskih poslova u Hrvatskoj i Slavoniji. Miloš je to znao, i sasvim je dakle vjerovatno, da je u svojoj »bedi« zamolio Gaja, da ga izbavi iz neugodne situacije, i da mu je nudio novčanu nagradu. Isto je tako vjerovatno, da je Gaj zahtijevao priličnu cijenu za svoju uslugu.

Gaj je prvih dana više puta pohodio pritvorenog Miloša. No kada je Jelačić doznao, da je Gaj navodno zahtijevao novaca od Miloša, i to u njegovo ime, Jelačić je dao Miloša i njegovu pratnju premjestiti iz »Lovačkog roga« u neki privatni stan u Mletačkoj ulici, te je zabranio, da nitko, pa ni Gaj, ne smije više posjećivati Miloša. Nekoliko dana nakon preseljenja prispio je u Zagreb sin Milošev, knez Mihajlo. Nastojanjima Mihajla s jedne strane i Miloša, preko časnika straže, s druge strane, uspjelo je napokon predobiti Jelačića za to, da lično čuje od Miloša, što se zapravo dogodilo. Jelačić je primio Miloša 8. lipnja prije podne i zadržao se s njime u trosatnom razgovoru. Rezultat je toga razgovora bio taj, da je Jelačić pustio Miloša na slobodu pod uvjetom, da odmah otpuče iz Zagreba u Graz u pratnji majora Plantaka, te da pismeno izjavi, koliko je novaca dao Gaju i u koju svrhu. Miloš napiše tu izjavu i još iste večeri otpuče u Ljubljanu.

U Ljubljani se zadržao nekoliko dana. Za vrijeme toga boravka izrazio se u više prilika i pred različitim ljudima vrlo nepovoljno o Gaju. Iz Ljubljane je otišao u Innsbruck, gdje je tada boravio car Ferdinand zajedno s dvorom.

Glavosi, da je Gaj u Jelačićevo ime zahtijevao novaca od Miloša, toliko su razljutili Jelačića, da je odmah imenovao poseban odbor, pod predsjedništvom Franje Novaka, koji se sastojao od ovih članova: opata Stjepana Pogledića, Miroslava Kraljevića, Antuna Rubida, Petra Horvata, Josipa Smendrovca, Dragutina Pogledića, Dane Stanisaljevića, Pavla Haca, Vjekoslava Babukića i Josipa Mikulića. Taj je odbor imao da ispita cijelu stvar.

Istražni odbor otpočeo je radom 10. lipnja i još tokom dana pozvao Gaja, da dade svoje očitovanje. Gaj je to odbio, te je 11. lipnja uputio pismo Jelačiću, u kojem se žali na postupak odbora i ne priznaje njegovu nadležnost. On kaže doslovno: »... Ovaj odbor uzeo je na sebe dužnost, koja pripada samo postojećem sudu...«; zbog toga ne može »priznati taj postupak za zakonit...« Osim toga se Gaj u tom pismu poziva također na pismenu izjavu kneza Mihajla, prema kojoj je ovaj »o tome uveren, da g. Gaj nije nikakvih novacah primio... i da moj roditelj dao nije...«, te na kraju navodi Mihajlovu ocjenu svog oca: »... po načinu njegove politike on (Miloš) je tako rasplamiti se mogao, da one kompromitira, o kojima je držao, da su ga uvredili«. Gaj je Mihajlovu izjavu priložio svome pismu Jelačiću.²

Od strane odbora prikupljeni su iskazi mnogobrojnih svjedoka, među njima i kneza Mihajla, koji je uglavnom iskazao isto, što je već Gaj naveo u pismu Jelačiću. Pokazala se i potreba, da se Miloša osobno presluša i eventualno suoči s Gajem. Jelačić je stoga pozvao Miloša, da se iz Ljubljane vrati u Zagreb. No Miloš se nije htio odazvati tome pozivu nego je brzo otputovao iz Ljubljane u Innsbruck. Preslušan je ondje zamolbenim putem, i taj je zapisnik priklopljen spisima odbora.

Na preslušanju 20. lipnja pred sudom u Innsbrucku, Miloš je iskazao, da je odmah nakon svog dolaska u Zagreb dao Gaju najprije 1.000 for. i nešto kasnije još 10.000 for. Nastavio je, da je Gaj već tri dana nakon toga što je primio 10.000 forinti zahtijevao, »da mu za bana dade 4.000 komada dukata«, no da on nije mogao udovoljiti tom zahtjevu, nego da je Gaju predao kesu sa svega 1.000 dukata i 5.000 forinti u papirnatom novcu. Ukupno da je dao Gaju 28.000 forinti. Na izričit upit suca izjavio je, da nitko nije bio prisutan, kad je Gaju davao novac.³

Jedna od najvažnijih okolnosti s pravne strane, koju je istražni odbor morao osvijetliti, bila je ta, da se ustanovi, je li tko vidio, da je Miloš dao Gaju novac. Tu činjenicu nije nijedan od svjedoka potvrdio u svom iskazu. Jedini Juraj Stivić iskazao je između ostalog pred istražnim odborom, da mu je neki Leuzendorf pripovijedao, da je vidio, »kako je knjaz Miloš gospodinu Gaju iz pugilara iznet jedan paperić predao«. Treba napomenuti, da je odbor Leuzendorfa preslušao baš prije samog Stivića, no da Leuzendorf nije ništa istakao o »jednom paperiću«.⁴

² Šurmin, o. c., str. 20 i 21.

³ Isto, str. 27.

⁴ Isto, str. 10.

Naposljetku je odbor priveo istragu kraju, te je »izvestje Odbora iztraživajućeg u poslu Milošiansko-Gajanskom« predato banu Jelačiću 8. kolovoza.⁵

Dosad objavljena građa i naprijed spomenuta djela pružaju vrlo interesantan i dragocjen dokumentaran materijal o čitavoj aferi, donoseći uglavnom Miloševu verziju i rezultat rada istražnog odbora, no jedva da se dotaknula dojma, koji je ta afera pobudila u samom Zagrebu, i njezina sudskog epiloga pred gradskim magistratom. Svrha je ovog priloga, da pokuša osvijetliti ove dvije strane Miloševe afere s njezinim posljedicama, i to na temelju još neobjavljenih dokumenata.

II.

Od svih novina, koje su tada izlazile u Zagrebu, jedina se »Agramer Zeitung«, i to vrlo oskudno, osvrće na Milošev boravak. U broju od 30. svibnja — dakle devet dana poslije dolaska — bilježi, da je knez Miloš doputovao u Zagreb s pasošem za Prag, i dodaje, da okolnost, što pasoš glasi za Prag, kao i postojeći propisi, prema kojima se niti njemu a niti njegovoj porodici ne smije dopustiti boravak u Zagrebu, pa najzad i ratne prilike nalažu, da se knez Miloš »pridrži« u Zagrebu tako dugo, dok ne stigne odluka bečkog ministarstva vanjskih poslova. — Dne 6. lipnja »Agramer Zeitung« izjavljuje, da ne može odgovoriti na neki anonimni upit o knezu Milošu, no ne kaže tom prilikom, što bi to anonimni pisac želio saznati. Najzad donosi 16. lipnja vijest, da je knez Miloš otputovao iz Zagreba i 10. lipnja stigao u Ljubljanu te odsjeo »zum oesterreichischen Hof«. a da mu je uvečer ljubljanska narodna straža priredila serenadu.⁶

Za razliku od »Agramer Zeitung«, Gajeve »Dalmatinsko-hrvatsko-slavonske novine« od svibnja i lipnja 1848 ne spominju ni jednom riječi boravak kneza Miloša u Zagrebu.

Međutim, u vezi s boravkom kneza Miloša i njegovom aferom događalo se u Zagrebu koješta, o čemu zagrebačke novine nisu ništa javile.

Neustaedter pripovijeda u svojim memoarima, da je istog dana, kad je Miloš predao banu svoju izjavu protiv Gaja, bilo kod Jelačića nekoliko osoba na ručku. U prvoj svojoj srdžbi Jelačić nije mogao odoljeti napasti, da ne pripovijeda svojim gostima o razgovoru s Milošem i njegovoj pismenoj izjavi protiv Gaja. Među prisutnima bio je Juro Pisačić, koji se požurio, da na sve strane razglasi ovu senzaciju u nakani, da podjari narod pa da Gaja uhvati i objesi.⁷

Čini se, da posljednji dio Neustaedterove verzije nije točan. Prema službenim spisima nije to bio Juro Pisačić, koji je otvoreno bunio narod protiv Gaja, nego Juraj Stivić.

⁵ Isto, str. 31.

⁶ Br. 58 od 50. V. 1848, str. 283, i br. 65 od 15. VI. 1848, str. 313.

⁷ »Le même jour que le prince Miloš avait été 3 heures en conversation avec le ban Jellačić, il y avait plusieurs d'invités chez le dernier; et après le repas, le ban montra l'écrit du prince Miloš aux convives, parmi lesquels se trouva aussi Juro Pisačić, qui n'avait rien de plus empressé à faire que de se rendre aussitôt après dans les carrefours pour y promulguer cette affaire — selon lui — scandaleuse, pour exciter le peuple à s'emparer de Gaj et de le faire pendre. Les ennemis de Gaj (avaient) répandu partout, qu'il avait demandé cet argent au prince Miloš au nom du Ban Jellačić.« (Neustaedter. o. c. I, p. 442.)

Juraj Stivić, zagrebački trgovac brašnom i vojni dobavljač, bio je kapetan narodne straže i kao takav zapovijedao njezinom četvrtom četom. U narodnu stražu ušao je odmah nakon njezina osnutka iz prijašnjega zagrebačkog »Buerger-Corpsa«, u kojem je imao čast »adjutanta«.⁸

Taj Stivić, prema zapisniku o preslušanju, harangirao je 12. lipnja zagrebačke građane na Markovu trgu protiv Gaja. Prema različitim znacima nije izgred uslijedio 12. lipnja nego već 10. lipnja (samo je zapisnik sastavljen 12. lipnja, te je zabunom i taj dan naveden u njemu kao dan izgreda), i to odmah nakon preslušanja Stivića pred »Odborom istraživajućem u poslu Milošiansko-Gajanskom«. Nije toliko važan datum izgreda, koliko sadržaj govora, koji je »vužgani« Stivić držao. Prema »prvom i drugom izvjestju Odbora sigurnosti o izgredu Stivića« od 20. VI. odnosno 7. VII. 1849. Stivić je »larmajući« vikao, »da su on i Leuzendorf videli, da je Gaj novce primio; kamo da ih je metnuo? da je od grčkog popa u Cuševci čuo, da je Gaj dobio novce i da će Horvatsku prodati Ruski; da, ako Gaj danas ne bude poteran iz Zagreba, da će on sam građane buniti i da bude kervi prolevanja; da on svojom četom sve to razterati mora; da kad bu (Gaj) Horvatsku za Rusku prodal, da bu dal banu glavu seči; da red mora u varoši biti, i ljudi, koji su proti reda, da se poterati moraju; željezo dok je vruće, da se mora kovati; na galge s njim.«⁹

Gradski magistrat smatrao je svakako Stivićevo bunjenje građana vrlo ozbiljnim poremećajem javnog reda, pogotovu radi njegove prijetnje, da će svojom četom sve »rasterati«, pa je odmah naredio odboru sigurnosti, da stvar točno ispita. Treba imati na umu, da je odbor sigurnosti bio ustrojen od magistrata samo dva mjeseca prije, i to baš zbog buntovnog postupanja nekolicine narodnih stražara pod zapovjedništvom stražmeštra Maha.¹⁰

Kako su građani na Markovu trgu primili Stivićev govor, ne može se točno razabrati iz službenih spisa, u kojima je zabilježeno samo to, da je jedan od prisutnih, neki Allodi, doviknuo Stiviću, da je »Aufwiegler«, t. j. podstrekač na bunu.¹¹ Na izgred Stivića odnosi se bez sumnje i odlomak izvješća članova istražnog odbora Dane Stanisavljevića i Dragutina Pogledića o njihovu posjetu knezu Mihajlu, u kojem javljaju, da je »isti knez Mihail od svojih ljudi začuo bio, te i sam iz prozora obitališta svoga razumio, kakova se je vika po varošu podigla poradi nekakvih novaca, koje je njegov otac G. Gaju dao bio...«¹²

Prvi izvještaj o izgredu na Markovom trgu s iskazima nekolicine svjedoka podastro je odbor sigurnosti gradskom vijeću 20. lipnja. Magistrat je osiguranje dokaza o Stivićevu izgredu smatrao tako važnim i hitnim, da je svjedoke u toj stvari, koji su se nalazili u Zagrebu, dao zaprisegnuti odmah, t. j. na svojoj sjednici od 30. lipnja.¹³ Drugi izvještaj odbora sigurnosti s iskazom daljnje dvojice svjedoka stigao je magistratu dne 7. srpnja te je toga dana bio predmetom jedne

⁸ Arch. civit. Zagr. »Narodna straža« fasc. XLII (an. 1848—1849), u Drž. arh. u Zagrebu.

⁹ Arch. civit. Zagrabiensis acta politica (an. 1848) br. 1945.

¹⁰ Arch. civit. Zagr. acta polit. (an. 1848) br. 1476 (»dobrovoljni izpit u predmetu svojevoljno metnute 14-a Travnja t. g. pred građansku kuću straže« pred odborom sigurnosti); usp. bilj. 19.

¹¹ Vidi bilj. 9.

¹² Šurmin, o. c., str. 16.

¹³ Vidi bilj. 9.

točke u dnevnom redu sjednice, na kojoj je bilo zaključeno, da se neki Andriević i Genzić zaprisegnu, kada se vrate u Zagreb.¹⁴

No još prije nego se istraga protiv Stivića privela kraju, poduzeo je magistrat potrebite korake, da se Stivić i njegovi eventualni pristaše isključe iz narodne straže. Živo je, naime, bilo još sjećanje na pothvat stražmeštra Maha 14. travnja 1848, kad su neki narodni stražari s mađaronskim tendencijama htjeli Dragojlu Kušlanu i drugim pristašama narodne, t. j. ilirske, stranke spriječiti pristup na gradsku sjednicu.¹⁵ Tada je magistrat brzo i odlučno postupao, a isto je učinio i ovom prilikom.

U »velikom veću« od 23. lipnja donesen je zaključak, da odbor sigurnosti ima budno paziti na svako kretanje mađarona i da iz narodne straže »sve sumnjive o mađaronstvu izključi«. Na temelju tog zaključka i prema naredenju odbora sigurnosti brisan je u zapovijedi narodne straže od 3. srpnja Juraj Stivić, dotadašnji kapetan i zapovjednik četvrte čete; a u zapovijedi od 7. srpnja ponovljeno je brisanje Stivića iz narodne straže kao »sumnjive o mađaronstvu osoba«. Osim Stivića brisano je iz njegove čete još 12 stražara, a ukupni broj toga dana brisanih narodnih stražara iznosio je 69, među njima dva zapovjednika čete.¹⁶

Brisanje Stivića iz narodne straže bio je posljednji akt, koji je magistrat dao poduzeti proti Stivića radi njegova izgreda na Markovu trgu.

Nakon preslušanja Andrievića i Genzića odbor sigurnosti nije nastavio istragu proti Stivića niti je magistrat poduzeo daljnje korake proti njemu. Razlog je tome bio taj, što je Stivić u srpnju 1848 — duševno obolio. Zbog toga je gradsko vijeće imenovalo Jurju Stiviću kuratora u osobi Petra Očića. »iz razloga što polag općeg znanja i također predstavljenog svedočanstva f. fisikusa ove varoši spomenuti Juraj Stivić s uma bi zašao«¹⁷, a dne 7. rujna 1849 otvoren je stečaj nad njegovom imovinom.¹⁸

Politička pozadina Stivićeva slučaja nije ovim njegovim ishodom ništa izgubila od svog značenja.

Ako se analizira Stivićev izgred, iskrsava nehotice pitanje: je li Stivić harangirao zagrebačke građane, jer je moralno osuđivao tobožnja iznuđivanja Gajeva, ili je svoj govor na Markovu trgu održao samo iz političkih razloga, da potkopa Gajev utjecaj.

Prije svega treba spomenuti, da je Juraj Stivić bio mađaron još od davnine. U prvom opisu svojih članova, koje je mađaronsko »Casino« u Zagrebu objavilo 1842, spominje se također »Georg Stivich, Handelsmann«.¹⁹

Nadalje upada u oči, da ni jedan svjedok nije iskazao, da je Stivić ma i jednom riječi spomenuo kakvo iznuđivanje ili šta slično. Svi se iskazi slažu u tome, da je samo govorio, da Gaj »punta« mladež, da prima novce, da će za novac »Hrvatsku za Rusku prodati« i t. d. Ukratko, Stivić je Gaja optužio samo zbog političkih djela, koja su po njegovu mnijenju bila štetna za Hrvatsku, a ne zbog nekoga kriminalnog djela; pitao je samo, kamo je novce dao, a ne, na koji ih je način dobio.

¹⁴ Arch. civit. Zagrab. protoc. ad act. pol. (an. 1848), br. 1945. od 7. VII. 1848.

¹⁵ Arch. civit. Zagrab. protoc. ad act. pol. (an. 1848) br. 1359.

¹⁶ Arch. civit. Zagrab. protoc. ad act. pol. (an. 1848) br. 1869. »Zapovedih knjiga Narodne Straže« pod protokoli br. 366.

¹⁷ Arch. civit. Zagrab. protoc. ad acta pol. (an. 1848) br. 2364.

¹⁸ Arch. civit. Zagrab. protoc. ad acta pol. (an. 1849) br. 1932.

¹⁹ »Casino-Buechlein fuer das Jahr 1842« u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Optužba Miloševa, da je Gaj od njega iznudio novac u ime Jelačića, dobro je došla mađaronima. Juro Pisačić je Miloševu optužbu razglasio na sve strane, a Juraj Stivić bunio je građane protiv Gaja. Najopasnija je bila Stivićeva prijetnja, da će svojom četom narodne straže »sve to razterati« i »da bude kervi prolevanja«. Sličan postupak mađarona u vezi sa spomenutim Mahovim ekscesom ukazuje samo na to, da je Stivić bio oruđe mađarona.

Nešto slično dogodilo se i dva mjeseca ranije. U proljeće 1848 bili su mađaroni u Zagrebu potisnuti sasvim u defenzivu, ali su spretno iskoristili svaku priliku, da naškode narodnoj stvari. Osobnu svađu između Leuzendorfa i Havličeka »o trinajstgodišnjem magjarcnstvu Leuzendorfa« htjeli su iskoristiti, da Ilircima zabrane pristup na gradske sjednice, te su s tom namjerom upriličili Mahov eksces.

Iz istražnog spisa protiv Stivića jasno se vidi, da su se mađaroni opet poslužili sličnim metodama da postignu svoje političke ciljeve. Čini se, da je i odbor sigurnosti smatrao Stivića samo oruđem mađarona, jer ga nije dao brisati iz narodne straže kao izgređnika, nego pod sumnjom mađaranstva.

III.

U jesen 1846 Gaj je postao zagrebački građanin. Prema zakonskim propisima mogao mu je otad u civilnim i kaznenim stvarima suditi isključivo sud gradskog magistrata.

Zbog toga je 10. rujna 1848 namjesnik bana Mirko Lentulaj uputio zagrebačkom magistratu nalog, da na temelju istražnog materijala »zaglavnu pravdu odredi. buduć da se u zapisniku odbora u poslu novacah knjaza Miloša Obrenovića... oduzetih... takove okolnosti i Documenta proti g. savetniku Ljudevitu Gaju navadaju..., koja proti imenovanom g. savetniku jedino putem zaglavne (krivične) pravde rešiti se moreju...«²⁰

O tom nalogu Lentulajevu raspravljalo se već dva dana kasnije na magistratskoj sjednici, te je zaključeno, da se izda »nalog g. varoškom fiškalu Sinkoviću, da u ime g. Janka Malina ovdašnjeg prisednika, kano s. pučnika, zaglavnu parnicu proti gore napomenutog g. Ljud. Gaja na skoro podigne.«²¹

Na magistratskoj sjednici od 28. XI. 1848 bila je »karna tužba fiškuša (pučnika) magistratskog proti g. Ljudevitu Gaju podpisana i rok 19-a Prosinca l. t. opredelen.«²²

O samom toku toga kaznenog procesa poslije ova dva magistratska zaključka nema traga u gradskim spisima, koji su sačuvani u »archivum civitatis Zagrabiensis« u Državnom arhivu u Zagrebu, i to niti u »indeksima grada Zagreba« (indeksa od 1. I. do 31. III. 1849 nema), niti u »protocola ad acta politica«, niti u »acta politica«, a niti u »acta juridica«.

Jedino se u »acta politica« pojavljuje zapisnik »sednice zaglavne« od 24. ožujka 1849. »Obsuda«, koja je prema tom zapisniku izrečena u parnici Miloš — Gaj, toliko je interesantna, da je valja u cijelosti citirati. Ona glasi:

²⁰ Arch. civit. Zagrab. acta pol. (an. 1848) br. 2529.

²¹ Arch. civit. Zagrab. protoc. ad act. pol. (an. 1848) br. 2529.

²² Arch. civit. Zagrab. protoc. ad act. pol. (an. 1848) br. 3068.

»U pravdi zaglavni pučnika ovog s. i kr. Grada proti velemožnomu gospodinu Ljudevitu Gaju, kraljevskom savjetniku dana 19-a Prosinca 1848 podignutoj

s u d e n o j e

Buduć ona, koja se po knaza Miloša u grad ovaj dolazku, glede sledujućega Osobe njegove prideržanja u predmetu proizvedenog znamenitih peneznih sumah u ruke Obtuzenika brojena i zatim istoga knaza u slobodnost stavljena, povodom pisamah po pučniku T. (tužitelju) u ovoj parnici prikazanih navajaju, i za temelj podignute ove zaglavne parne uzeta jesu, — takove su naravi, da pred pravdom i pravicom u zaglavnost nezasecaju sledovatelno niti na poprimitom zaglavnog postupanju putu u pretresivanje uzeti bi se mogla, iz obzira dakle prenavedenih, parničnoga, i tobož prevarljivoga novacah prikucenja posao, na prinadležeći put se odpravlja.«²³

Ova komplicirana juridička rečenica znači u običnom jeziku: sud se ne smatra nadležnim za kaznenu parnicu te upućuje pravni predmet na redoviti, t. j. civilni put pravde.

Sa čisto pravnog gledišta bio je pravorijek magistrata ne samo potpuno ispravan, nego zapravo i jedini, koji je bio moguć. Gaj je optužen, da je od Miloša iznudio novac — sasvim podređene važnosti je visina iznosa — tvrdeći da ih treba za bana. Nijedan od svjedoka nije potvrdio taj inkriminirani čin. Preostala je samo, ničim dokazana, jednostrana tvrdnja kneza Miloša. No Miloš nije bio samo općenito poznat kao naprasit tiranin, bez najmanjih moralnih skrupula; za valjanost njegove tvrdnje bila je prije svega porazna jasna izjava njegova vlastitog sina. Bez obzira na bilo kakav eventualni politički utjecaj, gradski je dakle sud morao donijeti odluku, da nema mjesta kaznenom progonu protiv Gaja.

Danas se više ne da sa sigurnošću ustanoviti uzrok, zbog kojega je grički magistrat zauzeo stanovište, da kao kazneni sud nije nadležan za rješavanje afere Miloš — Gaj; na temelju poznatih činjenica može se doći samo do nekih pretpostavaka.

U svome nalogu za otvaranje kaznenog postupka protiv Gaja, Mirko Lentulaj je stao na stanovište, da djelo, za koje se Gaj inkriminira, predstavlja čin, koji pada pod udar kaznenog zakona. Lentulaj jasno kaže, da su optužbe (»okolnosti i Documenta«), koje terete Gaja takve naravi, da se mogu »j e d i n o putem z a g l a v n e pravde rešiti«. U tom nalogu najvažnija je riječ »jedino«, koja isključuje rješavanje predmeta civilnim putem.

Zapovijedi Lentulaja — on kaže doslovno »nalažem Vama« — magistrat se najpripravnije i vrlo brzo (u roku od dva dana) odazvao. Logično bi bilo, da je magistrat udovoljio i ostalom dijelu Lentulajevih zapovijedi, t. j. da provede čitav tok »zaglavne pravde« tako, da sasluša najprije optužbu i njezine dokaze te nakon toga i obranu i protudokaze obrane, a tek zatim da na temelju čitavoga dokaznog materijala »polag prepisah zakonah« donese svoj pravorijek. No to gradski magistrat nije učinio, nego se već na temelju optužnice, i to samo »povodom pisamah po T.(tužitelju) pučniku u ovoj parnici prikazanih«, proglasio nenadležnim za vođenje kaznene rasprave. U razlozima magistratske

²³ Arch. civ. Zagrab, acta pol. (an. 1849) bez broja između br. 659 te 666.

»obsude« nema ni jedne riječi o obrani, te se zbog toga mora zaključiti, da obrane u toj parnici uopće nije bilo i da je nenadležnost izrečena samo na temelju materijala, koji je istražni odbor sakupio, a koji je materijal Lentulaj smatrao potpuno dovoljnim za kazneni progon Gaja.

U aferi Miloš—Gaj smatrao se Jelačić osobno uvrijeđenim te je on — kako je sprijeda rečeno — sam odredio poseban odbor, da istraži stvar. Lentulaj je u toj stvari bio samo izvršilac Jelačićevih naloga. Ukoliko Lentulaj i Jelačić u vrijeme od 10. IX. 1848 do 24. III. 1849 nisu možda promijenili svoje mišljenje, presuda magistrata bez provedene rasprave, da »po zakonu i pravici« optužni materijal po Jelačiću postavljenog istražnog odbora, potkrijepljen još Lentulajevim izričitim nalogom, nije podesan za kazneni progon Gaja, predstavljala bi direktnu uvredu za Jelačića i Lentulaja. Nije vjerojatno, da bi se magistrat, koji baš u to vrijeme nije pokazivao previše sklonosti prema Gaju,²⁴ odlučio na tako smion korak. Mnogo je vjerojatnije, da su Jelačić i Lentulaj u međuvremenu promijenili svoje stanovište i magistratu diskretno sugerirali, neka donese neko polovično rješenje, što je njegova »obsuda« u stvari i bila. O njezinoj dvoličnosti bit će govora kasnije.

S obzirom na to, da je Gaj koncem veljače 1849 — dakle samo mjesec dana prije presude od 24. ožujka — predložio, da se Jelačiću daruju tri komorska imanja u Hrvatskoj kao priznanje za njegove zasluge učinjene narodu i carevini, nameće se nehotice pitanje, da li okolnosti, pod kojima je taj prijedlog bio iznesen pred javnost, nisu možda indirektno utjecale na presudu magistrata.

»Narodne Novine« od 27. II. 1849 donose na prvoj strani članak o sastanku »istinitih« domorodaca kod Gaja, kojom je prilikom Gaj održao dugi govor. Pretežni dio toga govora Gaj nije posvetio banu, nego vještim izlaganjima o svojim zaslugama u proljeće 1848, te kako i koliko je pridonio imenovanju Jelačića hrvatskim banom. Pod konac toga govora nabrojio je također Jelačićeve zasluge za Hrvatsku, te je predložio, da sve hrvatske i slavenske vlasti i ustanove zamole cara, da »preuzvišenom banu... tri najznatnija komorska imanja, u svakoj hrvatskoj županiji po jedno, kao kraljevsku podarbinu dade«.²⁵

Ne samo da je ovaj govor u cijelosti donesen u »Narodnim novinama«, nego je doslovno odštampan također kao glavni dio pisma, koje je Galac u svojstvu »sl. županije zagrebačke bilježnika kao gorirečenog sastanka perovode« sl u žbeno poslao svim vlastima i ustanovama u Hrvatskoj. Ovo je pismo primio i zagrebački magistrat.²⁶

Na magistratskoj sjednici od 2. ožujka pročitano je pismo Galca i »... inaktivno time, da će ova skupština jur u svoje vrijeme bez svakog poziva i naputka posvetovati se o najshodnijim načinu, kojim bi se neprecenjive zasluge našega preuzvišenog g. bana od kralja i naroda nagradile.«²⁷

»Slavenski Jug« je u dva broja prilično oštro kritizirao Gajev govor i Galčevo pismo, te je gotovo doslovno citirao zaključak magistrata u vezi s ovim pismom. Istakao je, da u Zagrebu nije nitko znao za sastanak kod

²⁴ Vidi niže stanovište magistrata u pogledu Gajeva prijedloga o darivanju Jelačića.

²⁵ »Narodne Novine« br. 25 od 27. II. 1849.

²⁶ Arch. civit. Zagrab. acta pol. (an. 1849) br. 531.

²⁷ Arch. civit. Zagrab. protoc. ad act. pol. (an. 1849) br. 531.

Gaja,²⁸ ali je izrazio bojazan, da bi Gajev govor mogao u Vojvodini i Srbiji, gdje Gaja ne poznaju tako dobro kao u Hrvatskoj, opet samo podići njegov ugled.²⁹

Vjerojatno je, da je taj vještiti potez Gaja, pojačan još pismom Galca, koje je barem na naslovnoj strani izgledalo sasvim službeno, uistinu podigao njegov ugled u Vojvodini, koji je ondje bio tako posljednjih godina veći nego u Hrvatskoj. Možda je taj porast Gajeva ugleda, u vezi s općenitom političkom i vojnom situacijom, utjecao na Jelačića, da baš u to vrijeme ne postupa previše oštro protiv Gaja. U ožujku 1849 bile su političke prilike ne samo u Slavoniji i Vojvodini, koje su bile bliže vojnim događajima, nego i u samoj Hrvatskoj dosta nestaložene, jer je rat s Mađarima još uvijek trajao nesmanjenom žestinom i izmjeničnom srećom: tek 5. ožujka pobijedio je Görgey Windischgraetza kod Salnoka. Osim toga je oktroirani ustav od 5. III. 1849, o kome su sve novine nadugo i široko pisale, naišao na vrlo nepovoljan prijem u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji. Nije bilo dakle vrijeme za neku političku senzaciju, a to bi kaznena osuda Gaja svakako bila.

IV.

Presuda magistratskog suda bila je za Gaja samo polovično rješenje; bio je doduše oslobođen kaznene odgovornosti no pitanje eventualnih civilnih zahtjeva Miloša prema Gaju ostalo je i dalje otvoreno.

Čini se, da je Gaj u toku vremena uvidio, da za njegovu potpunu rehabilitaciju nije dovoljna presuda gradskog magistrata, te je pokušao da postigne javno izmirenje s Milošem. Do nekog aranžmana između Miloša i Gaja došlo je tek u jesen 1853. Tada je Gaj otputovao u Beč i ondje 7. listopada uputio Milošu pismo, kojim predlaže, da izglađe svoje dotadašnje razmirice, a koje svršava ovim riječima: »...Molim dakle, da bi Vaša Svetlost blagovolila na taj način dati mi pismeno uverenje, kojim bi kadar bio rđavim ljudima usta zaklopiti.« Miloš je još istoga dana dao zamoljeno 'pismeno uvjerenje', u kojem među ostalim kaže: »...Da se prekine jedared za uvijek svako podozorenje i sumnja, koja se jošte i sada o njemu (Gaju) možda raznosi, dajem mu potaknut današnjim s njime izravnanjem i sobstvenim uverenjem moim za opravdanje njegovo ovim javno dokaziteljstvo o moga iskrenog počitanja i pravog prijateljstva njegove prema meni čestitosti.«³⁰

Miloševo očitovanje — u ovjerenom njemačkom prijevodu — donijele su tokom jeseni 1853 mnoge bečke i budimpeštanske novine, a oštampano je također u Gajevim »Narodnim novinama«.³¹

²⁸ »... Gaj (ističe) u podužem govoru... dokazujuć, kako njegovim i ničijim drugim uticajem Josip Jelačić izabran našim banom... Nama je veoma žao, što nismo mogli toga toli znamenita sastanka biti učestnici, ali mi nismo tom krivi, buduć u svem Zagrebu ni živa duša do g. tajnika Galca nije za taj sastanak znala...« (Slav. Jug, br. 26, od 1. III. 1849.)

²⁹ Slav. Jug br. 26, od 1. III. 1849.

³⁰ Šurmin, o. c., str. 35/34.

³¹ Šurmin, o. c., str. 34.

Ovom Miloševom izjavom Gaj je nakon formalne satisfakcije suda dobio i moralnu satisfakciju svoga protivnika, no čini se, da ga je ona stajala prilično novaca, te da je taj materijalni teret postao najzad fatalan za Gajeve imućstvene prilike.

Gajevo pismo Milošu te Milošev odgovor datirani su istim danom, a jedno i drugo pisano je u Beču. Iz toga te iz riječi u Miloševu „dokaziteljstvu“: »potaknut današnjim s njime izravnanjem«, može se zaključiti, da su pismo i protupismo samo formalni i pismeni svršetak prethodnih usmenih pregovora. A riječ izravnanje, koja znači koliko i nagodba, ukazuje na to, da je Miloš za svoju izjavu nešto primio od Gaja.

Ovu pretpostavku potkrepljuje također pripovijedanje Neustaedterovo i izvještaj ravnatelja zagrebačke policije Schadeka.

Prema Neustaedteru, Gaj se bacio na koljena pred knezom Milošem moleći ga, neka ga ne upropasti, te je napokon dobio pristanak Milošev, da dade izjavu, no samo pod uvjetom, da će knezu kroz tri godine otplaćivati po 4.000 for., dakle ukupno 12.000 for., a da se knez odrekne ostalih 10.000 for. u korist Gajeve obitelji.³²

Schadekova je verzija ponešto različita. Prema njoj je stvar tekla ovako: na prijetnje kneza Miloša, da će Gaja kompromitirati, Gaj je bio primoran, da dade Milošu mjenice na ukupno 20.000 forinti. U ime Miloša utjerao je Imbro Tkalac, tada tajnik trgovačke komore u Zagrebu, tokom 1853 ili 1854 protuvrijednost ovih mjenica od Gaja. Plaćanje tako velike svote bilo je povod tome, da je Gaj kasnije postao insolventan. Nakon konkursa je Gaj, posredovanjem Paje Čavlovića, zamolio kneza Mihajla, da mu vrati onih 20.000 for., koje je morao svojevremeno platiti njegovu ocu. Mihajlo je navodno udovoljio Gajevoj molbi, no ne zna se, da li mu je kao uvjet postavio neke zahtjeve političke prirode ili ne.³³

³² »... Depuis cette affaire (s knezom Milošem) le Dr. Gaj disparut de la scène politique; et on ne lut qu' en été 1854 dans toutes les gazettes officielles autrichiens, que le prince Miloš y avait fait insérer sa déclaration solennelle, »qu'il n'avait jamais qu'à s'applaudir de la conduite loyale du Dr. Gaj, qu'il reconnaissait homme d'honneur. et que tous les bruits répandus sur lui par rapport à une affaire pécuniaire ne fussent que de pures calomnies«. — Cette déclaration avait suffi à désarmer les calomniateurs de Gaj, s'il ne s'était pas trouvé encore quelques-uns des ces irréconciliables ennemis, qui racontèrent encore après cette déclaration du prince Miloš, que le Dr. Paczek qui se trouva alors à Vienne auprès du prince Miloš, leur avait raconté que Gaj s'y était jété à genoux devant le vieux prince pour en implorer son pardon, et qu'il en avait enfin obtenu cette déclaration tant désirée, sous la condition qu'il lui payerait pendant 3 ans chaque année 4.000 florins de retour, ce qui ferait en tout 12.000 florins et que le prince renoncerait au reste de 10.000 florins en faveur de la famille du Dr. Gaj.« (Neustaedter, o. c. I, p. 443).

³³ Direktor policije Schadek ministru policije:
»... Gaj hat im Jahre 1848 dem Exfuersten Miloš Obrenović 20.000 fl. erpresst. — Als dieser nach seiner in Agram erfolgten Verhaftung wieder entlassen worden ist, soll er diesen Betrag von Gaj wieder zurueckverlangt und ihm gedroht haben, er werde ihn, wenn er das Geld nicht zurueck bekommt, kompromitieren. Gaj soll mithin bemuessigt gewesen sein, diesen Betrag zurueck zu stellen; da er jedoch das Geld nicht hatte, soll er dem Fuersten Miloš Accepte auf obigen Betrag gegeben haben. Im Jahre 1853 oder 1854 hat Dr. Emerich von Tkalacz, der nunmehrige Redakteur der Zeitschrift 'Ost und West' als Bevollmaechtigter des Exfuersten Miloš diese Wechsel von Gaj einkassiert haben. — Diese Zahlung soll vorzüglich die Ursache der spätern Insolvenzerklärung des Gaj gewesen sein. — Im Jahre 1861 soll

Tako je Gajeva nagodba s Milošem 1853 pridonijela — barem donekle — njegovu konkursu 1858.

V.

O kaznenom procesu protiv Gaja zbog afere s knezom Milošem zagrebačke novine u vrijeme same parnice nisu ništa pisale. Izašao je samo neki letak pod naslovom »Pitanja o k. Milošu Obrenoviću«, a potpisan od Milivoja Petrovića. Taj letak nije datiran. niti je na njemu naznačena štamparija, u kojoj je bio štampan. Ali kako se jedan primjerak toga letka nalazi uvezan u svesku »Narodnih novina« godište 1848,³⁴ to se zbog poznatih uskih veza između Gaja i Blaznavca može naslućivati, da je bio štampan u Gajevoj štampariji. U tom letku postavljena su različna pitanja, koja su dosta neugodna za Miloša, kao n. pr.: »Šta misli dakle Batjani i odkuda to zna Miloš«; »I kad je sutradan po odlasku njegovom iz Zagreba g. Gaj protestirao i njegov povratak zahtevao, i kad ga je u sledstvu toga štafeta g. bana u Ljubljani stigla, zašto se nije smeo vratiti?« i t. d.

I o presudi magistratskog suda u korist Gaja nisu zagrebačke novine ništa donijele. Presudu spominje, i to samo usput, jedino Paja Čavlović u svojoj novinskoj polemici s M. Mrazovićem u stvari nekih novčanih obračuna između državne blagajne i Žigrovića, koji nemaju nikakve veze s ovom aferom. Odlomak Čavlovićeve polemike, koji govori o načinu sudskog postupka, toliko je interesantan, da je vrijedno, da se u cijelosti priopći.³⁵

sich Gaj an den Fürsten Michael, Sohn des Miloš, gewendet haben, damit ihm dieser jene 20.000 fl., die Tkalacz einkassierte, zurueck gebe und... Paul Čavlović soll der Vermittler gewesen sein und im Spätherbst 1861 soll er tatsächlich diesen Betrag vom Fürsten Michael erhalten und für diese Vermittlung 500 Dukaten bekommen haben, die er aber bei einem Holzgeschäft gewonnen zu haben vorgab. — Ob Fürst Michael sich verpflichtet fühlte, dem Dr. Gaj den Betrag zurückzustellen oder aber ihm damit ein Geschenk machte und welche Versprechungen ihm dafür Dr. Gaj gemacht haben moege, ist nicht bekannt...
Agram, den 28. September 1865.«

Schadek v. r.

(Ivić, o. c. IV, str. 242.)

³⁴ »Nar. nov. 1848« u Sveuč. knjiž. u Zagrebu, sign. 85.110 (501).

³⁵ Paja Čavlović: »Odgovor g. M. Mrazoviću na njegovo Razjašnjenje« (Slavenski Jug. br. 45. od 17. IV. 1849. str. 182):

»... Što se tiče nekakovih novcah kn. Miloša, poznato je dobro i samome g. M. Mrazoviću, na kojem temelju je bila osnovana, i na kakovom nakovalu skovana ona usque ad absurdum razvikanu potvora. Ljega i prikor ove u velikoj strasti sa blatnog sokaka u krug oficijozni preneglo prenešene omraze ne ostaje na onomu komu je bila namijenjena, već ovaj mraz pada omrazniku u obraz. Šta se tiče parnice, za koju gosp. M. Mrazović veli, da nije dovršena, premda je ova, kao da smo bili u absolutizmu ili anarhii, bez svakog zakona *contra leges et consuetudinem* na samu zapoviednost podignuta, od nje je i *institut i actorat* pred sudom uništen, kako se to od pravednosti sudišta ni dvojitii nije moglo. U ostalom neka se ne raduje samovoljii g. M. Mrazović imajućii pred očima: hodie mihi, cras tibi. Najposlie iz saderzaja priloženih k istoj parnici koje kakvih protuslovnih pisamah jasno se vidi, da je to bila samo na naglu ruku izhitrena majstorija nekih ljudi, kojima je bio vlasnik novinah d. h. sl. tern u oku, bivšii odviše blizu ljubimcu našega naroda...«

No što se manje o toj aferi pisalo, to se više o njoj govorilo još mnogo godina. To posvjedočuju različiti pisci. Neustaedter pripovijeda, da se i poslije izjave kneza Miloša našlo ljudi, koji su širili vijesti o cijeni, koju je Gaj morao platiti za tu izjavu.³⁶

Dokaz, da se u aferi Miloš—Gaj još kroz godine govorilo ne samo u Zagrebu, nego u cijeloj Hrvatskoj, pruža i Janez Trdina, koji bilježi, da je čuo o ružnim prevarama Gaja na štetu svog dobročinitelja Miloša.³⁷ Trdinu, koji je od konca 1853 pa sve do 1855 služio kao suplent na varaždinskoj gimnaziji, a kasnije još deset godina na Rijeci, mora se svakako smatrati vanjskim i nepristranim posmatračem. Osim toga se toliko oduševio za preporodno doba u Hrvatskoj, da je »domorodcima« posvetio — s podnaslovom »silna važnost ilirstva za duševni podvig in napredek hrvaškega naroda« — preko dvadeset strana svoga djela »Bahovi huzarji in Iliri«.³⁸

Dok se u Hrvatskoj još uvijek svašta šaputalo o Miloševoj aferi, dobio je Gaj najzad i od samog Jelačića zadovoljštinu, koju je toliko želio. Vlastoručnim pismom od 10. VIII. 1854 Jelačić priznaje vrlo laskavim riječima Gajeve zasluge za hrvatski narod, a pogotovu njegovo lojalno i zaslužno djelovanje 1848. O tome piše ne samo Deželić,³⁹ nego i Neustaedter.⁴⁰ samo što se potonji buni u godini.

Gaj je doduše postigao svestranu moralnu rehabilitaciju, no zapao je u sve veće materijalne poteškoće. Koncem 1858 otpočeo je proti njemu stečajni postupak.

Tadašnji propisi o stečajnom postupku imali su za posljedicu i to, da se protiv prezaduženika automatski otvara kaznena istraga. Zbog te kaznene istrage moralo se gradsko poglavarstvo ponovo pozabaviti Gajem i njegovim odnosima s Milošem u toku 1848.

Dne 4. I. 1859 obrati se istražni sudac, koji je u vezi sa stečajem vodio kaznenu istragu protiv Gaja, na zagrebačko gradsko poglavarstvo. Zatražio je od njega, da ga izvijesti o toku kaznenog postupka protiv Gaja 1848, u vezi s novcima, koje je Gaj tada navodno izmamio od kneza Miloša i zagrebačkog kaptola.⁴¹

U roku od nekoliko dana dalo je gradsko poglavarstvo 15. siječnja 1859 svoj odgovor istražnom sucu zemaljskog suda, te je navelo slijedeće:

³⁶ Neustaedter, o. c. I, p. 443; vidi bilj. 32.

³⁷ »Izvedel sem o njemu (Gaju) grdih sleparij, ki jih je delal knezu Milošu, svemu podporniku«. (Spomini II, Ljubljana 1948, str. 267.)

³⁸ Trdina, Bahovi huzarji in Iliri, Ljubljana 1903.

³⁹ »... 10. aug. 1854 daje mu (Gaju) sam ban Jelačić sjajnu svjedodžbu i najtoplije zasluge za narod, osobito za god. 1848.« V. Deželić, Ljudevit Gaj, str. 181.

⁴⁰ »... Enfin en l'an 1856 le ban Jellačić avait donné au Dr. Gaj un magnifique attestat. écrit de sa propre main, sur sa conduite loyale et méritoire en 1848...« (Neustaedter, o. c. I, p. 443).

⁴¹ No. 2116.

An den loeblichen Stadtmagistrat — in Agram.

In einer bei diesem Landesgericht anhaengigen Strafuntersuchung kommt es vor, dass der hiesige Realitaetenbesitzer Dr. Ludwig Gaj, ueber dessen Vermoegen der Konkurs eroeffnet wurde. im Jahre 1848 sich betruegerischen Handlungen zum Nachteil des Agramer Metropolitan-Dom-Kapitels und des Fuersten Miloš habe zu Schulden kommen lassen, dass er beiden einen sehr namhaften Schaden an ihrem

U gradskom se arhivu potražilo podatke o kaznenoj istrazi protiv Gaja 1848 te se pod br. 2529 pronašao zapisnik magistratske sjednice od 12. IX. 1848, nalog tadašnje zemaljske vlade od 10. IX., kojim se uz priklop spisa o provedenim izvidima nalaže kazneni progon protiv Gaja. — Nato je magistrat zaključio, da varoški odvjetnik Ljudevit Sinković što prije pristupi kaznenoj istrazi. — Prema zapisniku magistratske sjednice od 28. XI. 1848 zaključeno je pod br. 3068, da se na temelju optužbe gradskog pučnika raspiše protiv Gaja ročište za raspravu na dan 18. XII. 1848. No optužba i predistražni spisi, spomenuti u nalogu tadašnje zemaljske vlade, nisu se mogli pronaći usprkos najpomnijem traženju, a također se nije moglo ništa ustanoviti o raspravi, koja je bila zakazana za 19. XII. 1848. Poglavarstvo najzad napominje, da je navedena istraga protiv Gaja bila određena samo radi prevarnih djela na štetu kneza Miloša, te da tadašnji magistrat nije vodio istragu radi kažnjivih djela Gaja protiv zagrebačkog kaptola.⁴²

Vermoeigen verursacht habe, und dass hierueber beim loeblichen Stadtmagistrat die strafrechtliche Untersuchung anhaengig gewesen sei.

Der loebliche Stadtmagistrat wird daher dienstfreundlichst ersucht die erwachten Untersuchungsakten gegen derzeitigen Rueckschluss zu uebermitteln.

Agram, den 4. Jaenner 1859.

Im Namen des Landesgerichtes

der Untersuchungsrichter
Brussich v. r.

Spisi grad. poglav. u Arhivu grada Zagreba (god. 1859).

⁴² Z 66 ex 1859

An das loebliche k. k. Landesgericht

hier.

In Erledigung der geehrten Note vom 4. Jaenner wird dem gg. dienstfreundlich erwidert, dass man in den hieraemtlichen Archiven ueber die im Jahre 1848 gegen Dr. Ljudevit Gaj, anhaengig gewesene Strafuntersuchung nachgeforscht, und in dem Protokoll ueber die Magistratsitzung vom 12. September 1848 unter der Geschaeftszahl 2529 den von der damaligen Landesregierung an den Magistrat erlassenen Auftrag dtto 10. September vorgefunden, womit unter der gleichzeitigen Uebermittlung der Voruntersuchungsakten die strafgerichtliche Verfolgung des Dr. Ljudevit Gaj angeordnet ist.

Der Beschluss des Magistrates lautete dahin: es habe der Stadt-Fiskus Ljudevit Sinkovic die strafgerichtliche Untersuchung baldigst einzuleiten.

In dem Protokoll ueber die Magistratsitzung vom 28-ten November 1848 Zahl 3068 kommt der Beschluss vor, dass ueber die vom Stadt-Fiskus erhobene Anklage gegen Dr. Ljudevit Gaj am 19-ten Dezember 1848 die weitere Verhandlung gepflogen wird. Diese Anklage sowohl als auch die von der damaligen Landesregierung mit dem vorerwachten Erlass dem Magistrate zugestellten Voruntersuchungsakten koennen jedoch in dem Stadtshiv trotz der sorgfaelligsten Nachforschungen nicht vorgefunden werden, sowie auch ueber die auf den 19-ten Dezember 1848 anberaumte Verhandlung nicht weiter eruirt werden.

Man muss jedoch bemerken, dass die in Rede stehende Untersuchung gegen Dr. Ljudevit Gaj nur wegen dessen betruegerischen Handlung gegen den Fuersten Miloš angeordnet worden ist, und dass wegen einer gegen den hiesigen Domkapitel begangenen strafbaren Handlung gegen denselben seitens des damaligen Stadtmagistrates keine strafrechtliche Untersuchung abgefuehrt worden ist.

Agram, den 15-ten Jaenner 1859.

Exp. *Lichtenegger* (paraf)

Urica (paraf)

Spisi grad. poglav. u Arhivu grada Zagreba (god. 1850).

Tako je glasio odgovor gradskog poglavarstva. Izgleda donekle čudnovato, da se početkom 1859 nije moglo ili nije htjelo ništa znati o presudi od 24. III. 1849. No istini za ljubav treba dodati, da ova presuda nije spomenuta ni u jednom redovnom zapisniku sjednica gradskog magistrata i da se samo slučajno pronašla u Državnom arhivu u Zagrebu, te da danas nema više gradskog »indeksa« za prva tri mjeseca 1849, pa da nije isključeno, da je taj indeks nestao još prije 1859.

Iz različitih povjerljivih izvještaja, koji su nastali u kasnije vrijeme razabiremo, da se u službenim krugovima smatralo, da je prvi gradski bilježnik Janko Bedeković utjecao na povoljan svršetak kaznene parnice i da se Gaj pobrinuo, kako bi sudski spisi nestali.⁴³

Tome naslućivanju dale su valjda povoda Gajeve rodbinske veze. Njegova kćerka Ljuboslava udala se za ing. Kamila Bedekovića, a sestra Gajeve supruge, Paule, bila je Dragojla, udata Štauduar.⁴⁴ Sudskoj raspravi gradskog magistrata, koji se 24. III. 1849 proglasio nenadležnim, prisustvovao je kao bilježnik Janko Bedeković; zapisnik o toj sudskoj sjednici pisan je rukom Antuna Štauduara, gradskog aktuara, a klauzulu: »proglasio Janko Bedeković mp. Bilježnik« napisao je vlastoručno Janko Bedeković.⁴⁵

Objavljujući zapisnike i priloge istražnog odbora, koji je po nalogu Jelačića istraživao aferu. Šurmin je dodao: »Ovo su spisi, koji se čuvaju u Gajevoj zbirci o ovome događaju 1848.«⁴⁶

O Gajevim vezama s kaptolom, o kojima se govori i u pismu istražnog suca kao i u odgovoru gradskog poglavarstva, daje Neustaedter ovo razjašnjenje:

Nakon što je Gaj koncem ožujka 1848 ušao s Kukuljevićem i Vranicanijem u hrvatski triumvirat, tražio je novčanu potporu od kaptola, a da nije o tome obavijestio svoja dva druga. S obzirom na utjecaj, koji je Gaj tada uživao, pošlo mu je za rukom, da od kaptola dobije 10.000 for. Prijem tog iznosa potvrdio je na komadiću papira uz tekst »na stvari narodni« s jednostavnim svojim potpisom bez naznake funkcije. Primljeni iznos upotrijebio je za plaćanje raznih agenata, ešafeta, oglasa, putovanja povjerenika i t. d. Gajevi neprijatelji tvrde, da Gaj nije nikada položio računa o tome, kako je ovaj iznos upotrijebljen. No poznato je, da je među ostalim podmirio sve troškove

⁴³ Baron Kempen grafu Gruene-u (Beč 20. VIII. 1857):

»...Fuerst Miloš ueberzeugte sich wohl bald, dass er das Opfer der Prellerei des Doctor Gav gewesen und hat deshalb Klage gefuehrt, aber die darueber vom Ober-Notar Bedeković abgefuehrte Untersuchung hatte, wie es scheint, planmaessig kein Resultat und Gav wusste auch dafuer zu sorgen, dass die betreffenden Acten verschwanden...« (Ivić, o. c. IV, str. 219.)

Hrv. slav. Dvorski Dikasterium ministru policije (Beč 12. IX. 1861):

»...Allein der dortige Obernotar erklarte diese Angelegenheit (optužbu proti Gaja) als zu einer Untersuchung nicht geeignet und veranlasste die gaenzliche Aufhebung diesser letzteren. — Nicht unbegrundet ist auch der Verdacht, dass Gaj es war, der die Anhaltung des Fürsten Miloš planmaessig veranlasste, ferner dass Gaj die Erfolglosigkeit der gegen ihn eingeleiteten Untersuchung zu bewirken und ueberdies auch dafür Sorge zu tragen wusste, dass die betreffenden Akten aus dem Magistratischen Archiv gaenzlich verschwunden sind...« (Ivić, o. c. IV, str. 225).

⁴⁴ Deželić, Ljudevit Gaj, str. 139—140.

⁴⁵ Arch. civit. Zagrab. acta pol. (an 1849) bez broja između broja 659 i 666.

⁴⁶ Šurmin. o. c., str. 31.

velike hrvatske deputacije za njezin put iz Zagreba u Beč. Osim toga je Gaj imao i velikih troškova prigodom primanja domaćih i vanjskih gostiju, kojima je njegova gostoljubiva kuća bila uvijek otvorena.⁴⁷

Toliko Neustaedter o toj epizodi.

U spomenutom već »Odgovoru g. M. Mrazoviću« Paja Čavlović pokušava dokazati, da je Gaj za hrvatsku deputaciju koncem ožujka 1848 u Beč više potrošio, nego što je primio od kaptola, tvrdeći, da je Gaj nadoplatio iz svog džepa još punih 1.600 for. i zbog toga bio primoran pozajmiti svote od 500 do 1.000 for. od različnih osoba; a najzad, da je sam Mrazović iz kaptolskog doprinosa primio 200 for.⁴⁸ Čini se, da je prikaz Čavlovića točan, jer Mrazović u daljnjoj polemici o toj stvari ne odgovara ništa na ovu Čavlovićevu tvrdnju.⁴⁹

Poslije 1859 ne nailazimo više na »posao Milošiansko-Gajanski« u dosad istraženim spisima zagrebačkog magistrata.

S U M M A R Y

The stormy »1848«, the year of revolution all over Central-Europe, brought about the political downfall and eclipse of Ljudevit Gaj, the founder of the Illyrian — national — movement in Croatia. The cause, rather trivial in itself, was an obscure monetary affair of Gaj with ex-prince Miloš of Serbia.

Toward the end of May 1848 ex-prince Miloš arrived quite unexpectedly at Zagreb. By Gaj's orders Miloš was put under arrest only a few hours after his arrival under suspicion of intriguing with the Magyar revolutionary leaders to the detriment of the Yugoslav cause. Miloš, in distress and not knowing who was behind his misadventure asked Gaj for help. Gaj responded immediately, and demanded quite a big sum for his good services. According to Miloš, Gaj extorted from him a total of 28,000 florins; a considerable amount at that time (about £ 3,000), under the pretence that it was Jelačić, the ban of Croatia, who demanded the money. Influriated, Jelačić, on learning of the accusation of Miloš against Gaj, dismissed the latter on the spot from all his offices and simultaneously nominated a special committee of inquiry into the affair.

The findings of this committee which worked for two months were not very convincing, as not one of the many witnesses was able to confirm the most damaging

⁴⁷ Neustaedter, o. c. I, p. 344/5.

⁴⁸ »... Nemogu se ni dosta načuditi... diverzii, koju je učinio g. M. Mrazović... napominjajući deset tisućah od sl. zagr. kaptola danih... Na što su u ostalom po sl. kaptolu uzručeni novci potrošeni, lahko se može g. M. Mrazović izvijestiti, ako se malo potruđi onome koji je u onoj potieri posao peneznika obavljao, a iz kojega rukuh je i sam g. M. Mrazović primio 200 for. sr. kao što to njegova vlastoručna namjera svedoči. Uverio bi se nadalje, da je pri toj zaista veličanstvenoj ekspediciji od više stotinah licah, za namiriti troškove u Beču na posljedku sam g. vlasnik novinah d. h. sl. preko 1.600 for. sr. dodati morao iz svoga džepa, dočim je prinuđen bio u Beču po G. Haacu na mienicu 1.000 for. sr.; od g. b. Ottenfelsovog advokata R. Specaria 500 for. sr.; od g. St. Herkalovića 500 for. sr.; a i od samoga preuzvišenog g. bana 500 for. sr. — Što nisu računni štampom javnosti predati, biti će razlog valjda taj, što to nije bilo prije uvietovano, niti poslie zahtievano...«

(Slavenski Jug, br. 45, od 17. IV. 1849. str. 182.)

⁴⁹ Slavenski Jug, br. 46, od 19. IV. 1849, str. 186.

accusation against Gaj i. e. that he had taken money from Miloš in the name of Jelačić. Nevertheless the political career of Gaj was definitely brought to an end.

This mysterious affair with all its baffling details and strange aftermath was never fully elucidated and has ever since then greatly attracted Yugoslav historians, such as Miličević, Vesnić, Deželić, Šurmin, Šišić and Ivić. Very interesting information about the affair can be found in the memoirs of Baron Joseph Neustaedter, the friend and contemporary of Jelačić.

Two important details how people reacted in Zagreb to the strange rumours about Gaj and what was exactly the verdict of the town court against Gaj have not so far been adequately dealt with. It is the purpose of this study to shed some new light upon them by means of unpublished documents of the »*archivum civitatis Zagrabiensis*« in the State Archives at Zagreb.

As soon as the charge against Gaj of extorting money from ex-prince Miloš became known in Zagreb, Juraj Stivić, a great merchant and partisan of the pro-Magyar — the »*magyarone*« — party, harangued the burghers of Zagreb in the St. Markus Square. He did not charge Gaj with blackmailing Miloš, but imputed that Gaj had sold Croatia to Russia, threatened to disperse the Illyrian party with his company of the national guards, in which he held the rank of captain, and asked people not only to expell Gaj from Zagreb but even to hang him.

This public disturbance was viewed so seriously by the town council that they immediately ordered a full investigation into the incident. But a few weeks later Stivić fell into incurable insanity and all further proceedings were consequently dropped. The evidence which emerges from official documents concerning that incident proves it almost to a certainty that Stivić was only the tool of the »*magyarone*« party.

The verdict of the town court which declared itself as not competent to conduct a criminal trial against Gaj because of lack of convincing evidence is not less unexpected than the dramatic end of the investigations against Stivić.

When the special committee, nominated by Jelačić, had completed its investigations against Gaj, Lentulaj, the deputy of Jelačić, handed over all its papers to the town court with the explicit order to put Gaj on criminal trial. After some delay — some six months later — that court declared itself not competent to charge Gaj with a crime committed to the detriment of ex-prince Miloš.

In this study reasons are given why the court did not comply with the primary order of the highest authority in Croatia.

Some years after his acquittal in court, Gaj was also able to obtain from Jelačić a written confirmation of his worthy conduct in 1848. But to induce ex-prince Miloš too, to give a similar declaration Gaj had to restore to him, in 1853 or 1854, the sum of 20,000 florins. That payment seems to have been one of the chief causes of Gaj's bankruptcy in 1858.

At the end of the study there are two documents, only recently discovered, dealing with Gaj's bankruptcy and, at the same time, amply referring to the Miloš-Gaj affair.

HISTORIJSKI
ZBORNIK

GOD. V.

1952

BROJ 1—2

HISTORIJSKI ZBORNIK ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA HRVATSKE

Uređuje Redakcioni odbor: Oleg Mandić, Jakša Ravlić i Jaroslav Šidak (glavni i odgovorni urednik). Rukopisi i časopisi za razmjenu šalju se na adresu: Historijski seminar, Filozofski fakultet, Zagreb, Trg Maršala Tita 14.
Narudžbe za Historijski zbornik prima »Školska knjiga«, Zagreb, Ilica 28.

SADRŽAJ

	Strana
BOGO GRAFENAUER, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenu Hrvata	1— 56
LJUBO KARAMAN, O potrebi povezivanja rada arheologa, historičara umjetnosti i historičara u proučavanju ranosrednjovjekovnog perioda sjeverne Hrvatske	57— 62
NIKOLA ŽIC, O podrijetlu stanovništva u gradu Izoli u Istri	63— 70
VLADIMIR MOŠIN, Prepiska ruskog samozvanca Ivana Timoške Akundinova s Dubrovnikom g. 1648.	71— 84
PAVEL SUYER, »Posao Milošiansko-Gajanski« pred gradskim magistratom	85—101
JAROSLAV ŠIDAK, Ćiro Truhelka — njegov život i rad	103—110

OCJENE I PRIKAZI

Marijan Horvat, Oporuka priora Petra. (LJ. KARAMAN)	111—117
Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 283, 1951. (J. LUČIĆ)	117—121
Ferdo Čulinović, Seljačke bune u Hrvatskoj. (J. ŠIDAK—B. SUČEVIĆ)	121—130
O nekim pitanjima društvenog uređenja Hrvatske u srednjem vijeku. (O. MANDIĆ)	131—138
Boško Desnica, Istorija kotarskih uskoka. (B. SUČEVIĆ)	138—145
Miscellanea I, izdanje Drž. arhiva u Zadru. (J. LUČIĆ)	145—148
Турски документи за македонската историја. (K. BASTAIĆ)	149—152
Р. И. ВИПНЕР, Возникновение христианской литературы. (O. MANDIĆ)	152—158

ČASOPISI

Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, N. S. II-VI. (S. M. TRALJIĆ)	159—165
Istorisko-pravni zbornik II, 3—4. (M. HORVAT)	165—169
Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, N. S. I, 1949. (B. STULLI)	169—176
Historische Zeitschrift, Bd. 171, 172, 1951. (M. GROSS)	176—182

(Nastavak na 3. strani omota)